

مصر

از هرم تا حرم (۱)

ع.ر. امیردهی

چکیده:

مصر از کشورهای قدیمی جهان و دارای تمدن و آثار کهن است. موقعیت جغرافیایی ویژه، کانال سوئز، آثار باستانی، مساجد تاریخی و... این کشور را مورد توجه جهانیان قرار داده است. در این مقاله، از موضوعات زیر به اجمال سخن به میان می‌آید: پایتخت‌های تاریخی مصر، استان‌ها و شهرهای مهم، کانال سوئز، نژاد مصریان، مهاجرت، اهمیت استراتژیکی مصر در منطقه، تاریخچه رشد هر یک از ادیان و مذاهب، حوزه‌های دینی و تشکیلات مذهبی، سیر تحولات فرهنگی، مراکز فرهنگی، آثار باستانی، مساجد و کلیساها.

کلیدواژه‌ها: مصر، آثار باستانی، کانال سوئز، اهرام، هرم فرعون، حرم اسلامی، مساجد، کلیسا، معابد، قلعه‌ها.

مصر از هرم فرعون تا حرم اسلامی

مصر سرزمین تمدن‌های بشری کهن، آوازه‌ای بلند در تاریخ جهان دارد. رویدادهای مهمی که از تاریخ مصر باستان تا عصر حاضر به وقوع پیوست نشان از اهمیت این سرزمین دارد. جهت یادآوری بر آن‌چه که در مصر باستان گذشته، مروری بر عصر هرم فرعون تا ورود اسلام به سرزمین مصر و تبدیل آن به حرم اسلامی خواهیم داشت.

۵۵۰۰ سال قبل از میلاد، دوره پیش از سلسله‌ها، کشاورزی در مصر آغاز می‌شود و ۴۰۰۰ سال قبل از میلاد مصری‌ها نظام نوشتاری‌ای به نام هیروگلیف و یک تقویم ابداع می‌کنند و در ۳۱۰۰ ق.م دوره سلسله‌های ابتدایی آغاز می‌شود. مینس مصر علیا و سفلی را متحد می‌کند و نخستین فرعون می‌شود و ممفیس نخستین پایتخت مصر می‌گردد.

در ۲۷۰۰ ق.م سلطنت قدیم آغاز می‌شود و «رع» خدای اصلی به شمار می‌رود. در ۲۶۳۹ ق.م ایمحوتپ معمار نخستین، هرم را برای فرعون زوسر می‌سازد و در ۲۵۶۰ ق.م خوفو هرم بزرگ را در جیزه می‌سازد. ۲۲۰۰ ق.م در دوره میانه اول، مصر تغییرات سیاسی بزرگ را از سر می‌گذراند. قحطی منجر به شورش‌های گسترده‌ای در سراسر مصر می‌شود؛ کاهنان و اشراف از فرعون قدرت‌مندتر می‌شوند و مصر به مناطق مستقل تجزیه می‌شود.

در سال ۲۱۶۰ ق.م فرمانروایان محلی منطقه هراکلیوپولیس سلطنت را تصاحب می‌کنند و در ۲۰۴۰ ق.م سلطنت میانه آغاز می‌شود و منتوحوتپ دوم از طوبه مصر را متحد می‌کند و آمون و ازیرس به خدایان اصلی مردم تبدیل می‌شوند. در سال ۱۹۹۱ ق.م پایتخت به فیوم نزدیک ممفیس منتقل می‌شود. عصر طلایی هنر و ادبیات شروع می‌شود و مصر، نوبه - سرزمینی در جنوب مصر - را فتح می‌کند. معبد آمون - رع در کرنک ساخته می‌شود. در ۱۶۷۴ ق.م دومین دوره سلطنت میانه هنگامی شروع می‌شود که هیکسوس‌ها اسب و ارابه را معرفی می‌کنند. در سال ۱۵۵۲ ق.م احمس هیکسوس‌ها را از مصر بیرون می‌کند و دوباره مصر را متحد می‌کند و سلطنت جدید شروع می‌شود. آمون - رع خدای همگانی می‌شود. فرعون‌ها از ساختن آرامگاه‌هایی به شکل هرم دست می‌کشند و در دوره سلاطین آرامگاه‌های سنگی می‌سازند. ۱۴۷۸ ق.م حتشیوت سلطنت را تصاحب و به عنوان نخستین فرعون زن حکومت می‌کند. در ۱۴۵۸ ق.م تحوطمُس سوم در نبرد میچدو پیروز می‌شود. در سال ۱۳۵۲ قبل از میلاد، فرعون آخناتون، خدای جدیدی به نام «آتون» را برای مصر معرفی می‌کند و سرزمین‌هایی را که مصری‌ها فتح کرده بودند، از دست می‌دهد و در ۱۳۳۶ ق.م توت عنخ آمون دوباره پرستش آمون - رع را رواج می‌دهد.

۱۲۹۴ ق.م ستی یکم سرزمین‌هایی را که آخناتون از دست داده بود، بازپس می‌گیرد و در سال ۱۲۷۹ ق.م رامسس دوم (رامسس کبیر) به تخت سلطنت می‌نشیند تا ۶۷ سال بر مصر حکومت کند. رامسس دوم در سال ۱۲۷۵ ق.م در قادش پیروز می‌شود و رامسس سوم در سال ۱۱۷۸ حمله مردمان دریایی را دفع می‌کند.

در سال ۱۰۶۹ ق.م مصر بار دیگر به دو بخش علیا و سفلی تقسیم می‌شود و در سال ۹۴۵ لیبیایی‌ها سلطنت را تصاحب می‌کنند و در سال ۷۲۰ ق.م پیعنخی از اهالی کوش فرعون می‌شود و در سال ۶۷۰ ق.م آشوری‌ها مصر را فتح می‌کنند. ۶۶۳ ق.م بیست و ششمین سلسله سائیتی تا حدی عظمت مصر را کسب می‌کند تا این که در سال ۵۲۵ ق.م مصر قسمتی از امپراتوری هخامنشی می‌شود. در ۳۴۳ ق.م نکتانبوی دوم، آخرین فرعون بومی مصری، سلطنت را از دست می‌دهد و در

سال ۳۳۲ ق.م یونانی‌ها تحت فرماندهی اسکندر کبیر مصر را فتح می‌کنند و در سال ۳۰ ق.م مصر مستعمره امپراتوری روم می‌شود. (اسمیت، ص ۶۷ و ماجدی، ص ۴۰-۱۱).

سرزمین فراغنه، هم‌چنان در فراز و نشیب مسایل سیاسی - اجتماعی قرار داشت تا آن که در سال ۶۴۰ میلادی سپاهیان اسلام، مصر را فتح کردند و این سرزمین از هرم فرعون‌ی به حرم اسلامی تبدیل شد و امروزه به عنوان یکی از کشورهای مهم اسلامی به شمار می‌رود.

۱. موقعیت جغرافیایی

کشور مصر در شمال قاره آفریقا و در کنار دو دریای مدیترانه و سرخ قرار دارد. وسعت آن ۱/۰۰۱/۴۴۹ کیلومتر مربع بوده و از این نظر بیست و هشتمین کشور جهان محسوب می‌گردد. ۹۶٪ از مساحت مصر را صحرا تشکیل می‌دهد و مردم این کشور در سرزمینی به مساحت حدود ۵۵ هزار و ۳۶۷ کیلومتر مربع سکونت دارند.

مصر در نیم‌کره شرقی و نیم‌کره شمالی واقع شده و موقعیت آن در نصف النهار بین ۲۲ تا ۳۲ درجه عرض شمالی و ۲۴ تا ۲۷ درجه طول شرقی می‌باشد. حداکثر فاصله از شمال تا جنوب این کشور ۱۰۲۴ کیلومتر و حداکثر فاصله از شرق تا غرب ۱۲۴۰ کیلومتر است که به کشور شکلی تقریباً مربع می‌دهد. مرزهای این کشور از غرب به لیبی، از شرق به دریای سرخ، از شمال به دریای مدیترانه و از شمال شرقی به فلسطین اشغالی و از جنوب به سودان محدود می‌گردد. این کشور با موقعیت جغرافیایی ویژه در منطقه شمال آفریقا و به دلیل عوامل سیاسی، اقتصادی و استراتژیکی موجود در آن، از مهم‌ترین کشورهای منطقه و عربی به شمار می‌رود.

جمهوری عربی مصر از نظر ویژگی‌های جغرافیایی به چهار بخش تقسیم می‌گردد:

الف) دره و دلتای رود نیل: مساحت دره نیل و دلتای آن حدود ۳۳ هزار کیلومتر مربع می‌باشد که تقریباً ۴٪ از مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد. حدود ۹۶٪ از مساحت کلی مصر را نیز صحرا تشکیل می‌دهد. رود نیل از خط مرزی در جنوب وارد این کشور می‌گردد و با طولی در حدود ۱۵۳۰ کیلومتر به دریای مدیترانه در شمال می‌ریزد. این بخش ۶۷٪ جمعیت مصر را در خود جای داده است.

ب) صحرای غربی: بخش واقع در کناره غربی رود نیل تا مرزهای غربی مصر را صحرای غربی می‌نامند. مساحت این بخش تقریباً ۶۷۱ هزار کیلومتر مربع می‌باشد و طول آن نیز به دریای مدیترانه در شمال و به مرزهای جنوبی مصر ختم می‌شود. این منطقه از تپه‌های صخره‌ای تشکیل شده که

پستی‌های چندی را در خود جای داده است. آبادی‌های الفرافره (Elfarafrah)، الخارجه، الداخله و در منتهی الیه جنوب این بخش نیز، روستای العونیات (Eloneiet) در این صحرا قرار دارند.

ج) **صحرای شرقی:** بخش صحرای شرقی به طور تقریبی ۲۲۵ هزار کیلومتر مربع مساحت دارد و از غرب به رودخانه نیل، از شرق به دریای سرخ، از جنوب به سرزمین‌های شمال شرقی سودان و از شمال به دلتای نیل متصل می‌گردد.

د) **شبه جزیره سینا:** تنها جزیره در مصر شبه جزیره سینا است که حدود ۶۰ هزار کیلومتر مربع مساحت دارد و به شکل مثلثی است که قاعده آن، در شمال و رأس آن در جنوب می‌باشد. این شبه جزیره از شمال به دریای مدیترانه، از شرق به خلیج عقبه و از غرب به خلیج کانال سوئز متصل است و مرز مصر و فلسطین اشغالی در این شبه جزیره واقع شده است. (تکیه‌ای، ۱۳۸۴، ص ۲).

مصر روی هم رفته سرزمینی کم ارتفاع بوده و ارتفاعات آن عمدتاً در نواحی شرقی و جنوب غربی واقع شده است. جلگه‌های آن نیز در اطراف رود نیل و دلتای آن قرار گرفته است. بیابان‌ها قسمت زیادی از کشور را پوشانده و رود نیل با ۶۶۷۱ کیلومتر مهم‌ترین و طولانی‌ترین رود آن به شمار می‌آید. آب و هوای کشور مصر در صحراها گرم و خشک و در سایر نواحی گرم و مرطوب است. بلندترین نقطه مصر کوه کاترانیه است که در صحرای سینا واقع شده و ۲۶۴۲ متر از سطح دریا ارتفاع دارد. (فلاح‌زاده، ۱۳۸۳، ص ۲۳).

پایتخت

پایتخت کشور مصر، قاهره است که همواره با دو استان هم‌جوار دیگر، یعنی جیزه و قلیوبیه (به عنوان قاهره عظیمی یا قاهره بزرگ) با داشتن حدود ۱۶ میلیون نفر جمعیت، بزرگ‌ترین شهر این کشور محسوب می‌شود.

قاهره قدیم بخش بافت اصلی شهر بوده و مراکز اقتصادی و نیز مکان‌های زیارتی - سیاحتی مهمی هم‌چون اهرامات، ابوالهول و نیز زینبیه، مرقد حضرت زینب علیها السلام، مقام مقدس رأس الحسین علیه السلام و مرقد حضرت نفیسه، نوه امام حسن مجتبی علیه السلام، و بسیاری دیگر از مکان‌های زیارتی - سیاحتی و دانشگاه قدیمی الازهر را در بردارد و یکی از مناطق پرجمعیت می‌باشد.

از دیگر مناطق قاهره قدیم منطقه درسا (Dorsa) می‌باشد که انبوه مقابر پادشاهی عثمانی در آن واقع شده و به صورت یک مجموعه بسیار وسیع، ساختمان‌های قدیمی و مخروبه را در خود جای داده است و بیشتر ساکنان آن فقیر هستند. استان جیزه که در آن سوی نیل قرار دارد، با بیش از

بسیار پل ارتباطی به استان قاهره متصل شده و مراکز سیاحتی، باستانی و از جمله اهرام سه گانه و مجسمه ابوالهول در این منطقه قرار دارد.

۳. پایتخت‌های تاریخی مصر

کشور مصر با قدمت تاریخی زیادی که دارد، در طول تاریخ خود پایتخت‌های گوناگونی را داشته است. گرچه «قاهره» پایتخت کنونی کشور مصر قدمتی بیش از هزار سال دارد، اما مصر در تاریخ پنج هزار ساله‌اش، چهارده بار پایتخت خود را تغییر داده است که شرح اجمالی آن چنین است:

- منف (۳۱۰۰ - ۲۱۸۰ ق.م.) نخستین پایتخت مصر؛
- اهناسیا (۲۱۸۰ - ۲۰۶۰ ق.م.)؛
- تبس، تیب یا طیبه (۲۰۶۰ - ۱۷۸۵ ق.م.) بار اول پایتختی؛
- اوراریس (۱۷۸۵ - ۱۵۸۰ ق.م.)؛
- تبس (۱۵۸۰ - ۱۰۸۵ ق.م.) بار دوم پایتختی؛
- تنیس (۱۰۸۵ - ۹۴۵ ق.م.)؛
- نپته (۹۴۵ - ۶۳۳ ق.م.)؛
- صالحجر (۶۳۳ - ۳۳۲ ق.م.)؛
- اسکندریه (۳۳۲ - ۶۴۱ بعد از میلاد)؛
- فسطاط (۶۴۱ - ۷۵۰ م.) بار اول پایتختی؛
- عسکر (۷۵۰ - ۸۶۸ م.)؛
- قطائع (۸۶۸ - ۹۰۵ م.)؛
- فسطاط (۹۰۵ - ۹۶۹ م.) بار دوم پایتختی؛
- قاهره (۹۶۹ - تا امروز) پایتخت کنونی (<http://fa.wikipedia.org>).

۴. استان‌ها و شهرهای مهم

جمهوری عربی مصر در حال حاضر دارای ۲۶ استان می‌باشد که بیشتر آنها در دلتای رود نیل قرار دارند. برخی از شهرهای مهم مصر هم نام استان‌اند؛ این دسته از شهرها که مرکز استان هم می‌باشند عبارت‌اند از :

قاهره، اسکندریه، پرت سعید (Portsaid)، سوئز، دمیاط (Damietta)، کفر شیخ (Kafirsheik)،

اسماعیلیه، جیزه (Giza)، بنی سوئیف (Benisuef)، الفیوم (Elfaiyum)، اسیوط (Asuut)، المینا، سوهاج (Sohag)، قنا (Gena) و اسوان.

شهرهای مهم دیگری که مرکز استان‌ها به شمار می‌روند، عبارت‌اند از: منصوره، مرکز استان دقهلیه (Dghhalieh)؛ زقازیق (Zagazig) مرکز استان شرقیه؛ بنها (Benha) مرکز استان قلیوبیه (Giyobieh)؛ طنطا (Tanta) مرکز استان غربیه؛ شبین الکون (Shbine Elkom) مرکز استان منوفیه (Manofieh)؛ دممهو (Damamhue) مرکز استان بحیره؛ گردقه (Gardgeh) مرکز استان بحر الاحمر؛ خارجه مرکز استان وادی جدید؛ مرسی مطروح (Mercy matraeh) مرکز استان مطروح؛ عریش (Arish) مرکز استان سینای شمالی و طور (Ture) مرکز استان سینای جنوبی.

۵. سابقه تاریخی تشکیل جمعیت

۳۰۰۰ سال قبل از میلاد و در عصر نوسنگی، مهاجران آسیایی به سرزمین مصر سفلی (در شمال) وارد و در این سرزمین ساکن شدند. کمی بعدتر گروه دیگری در مصر علیا (جنوب مصر) سکنی گزیدند. اگر چه اجداد هر دو گروه از آسیای جنوب غربی آمده بودند، ولی به احتمال قوی آنهایی که در دلتای رود نیل جا گرفته بودند از برزخ سینا عبور کرده و آن دسته دیگر که به مصر علیا آمده بودند از طریق دریای سرخ و مناطق آفریقای شرقی خود را به آن‌جا رسانده بودند. این اقوام با نظر به قدمت تاریخی مصر، کمی پیش از میلاد مسیح در این کشور ساکن گردیدند.

تاریخ قدیم مصر به دو عصر اساسی تقسیم می‌شود: عصر فرعون‌ی که حدود ۳۰۰۰ سال طول کشید و به ۳۰ خانواده تقسیم شده است و عصر یونانی - رومانی که آن هم حدود هزار سال طول کشیده است. (تکیه‌ای، پیشین، ص ۱۱-۱۲).

جمعیت

جمعیت کشور مصر تا سال ۲۰۰۴ م بالغ بر ۷۶/۱۱۷/۴۲۱ نفر (بیستمین کشور جهان) بوده و تراکم جمعیت ۴۱/۹ نفر در کیلومتر مربع می‌باشد. ۴۵٪ مردم کشور ساکن شهرها بوده و پرجمعیت‌ترین شهر آن قاهره می‌باشد که حدود ۱۶ میلیون نفر جمعیت دارد. از دیگر شهرهای پرجمعیت این کشور می‌توان به شهرهای اسکندریه، جیزه، شبراء الخیمه، محلة الکبری، طنطا، یرت سعید (بور سعید)، منصوره، اسیوط، زقازیق، سوئز (سوئیس)، منهور، فیوم، اسماعیلیه و اسوان اشاره نمود.

از لحاظ توزیع سنی، ۳۳/۴٪ جمعیت این کشور از افراد کمتر از ۱۵ سال (حدود ۱۳ میلیون مرد و ۱۲

میلیون زن)، ۶۲/۲٪ از افراد ۱۵ تا ۶۴ سال (حدود ۲۴ میلیون مرد و ۲۳ میلیون و پانصد هزار زن) و ۴/۴٪ جمعیت (حدود یک میلیون و پانصد هزار مرد و یک میلیون و ۸۰۰ هزار زن) نیز از افراد بالاتر از ۶۵ سال تشکیل شده است. (<http://www.cia.gov/cia/publication/factbook/geos/eg.html>). متوسط عمر مردان ۵۳/۶ سال و زنان ۵۶/۸ سال است. نرخ تولد ۳۷/۷ در هزار، مرگ و میر ۱۱/۸ در هزار و رشد جمعیت ۲/۳٪ است. میزان مرگ و میر کودکان نیز ۱۰۱ نفر در هر هزار نوزاد می‌باشد.

۶. نژاد

مردم مصر از قرن‌ها پیش، یعنی از زمان فراغنه، عمدتاً سفید پوست و از نژادهای (مصری، بدوی (Badavy) و نوبه‌ای (Nobey)) بوده و در قسمت صحرائی غرب و شرق دره نیل از نژاد مدیترانه‌ای خالص می‌باشند. اما در دره نیل برخی مردم بومی هم زندگی می‌کنند که از ترکیب نژادهای نواحی مختلف به وجود آمده‌اند. مردم روستایی مصر از صحرائشینان بوده و از نظر جثه بزرگ می‌باشند و رنگ چهره آنها ممزوجی از چهره گندم‌گون اعراب سوری و فلسطینی و چهره تیره سودانی و ایتویپایی است. در حقیقت، نژاد مردم مصر «سامی» (Samy) می‌باشد؛ ولی می‌توان گفت در این کشور نوعی از نژاد به وجود آمده که در اصل مدیترانه‌ای است، اما به مقدار زیاد از شرایط بومی تأثیر گرفته است.

امروزه، ۹۹٪ از جمعیت مصر را نژاد سامی (شامل مصری، بادیه‌نشینان و بربرها) و ۱٪ باقی‌مانده را نژادهای یونانی، حبشی، ارمنی و سایر نژادهای اروپایی (شامل ایتالیایی و فرانسوی) تشکیل می‌دهند. (فلاح‌زاده، پیشین، ص ۲۲).

مسایل فرهنگی و محلی با کمی تغییر، اقوام مختلف را از هم متمایز می‌سازد. بافت جمعیتی در مصر، روستایی و شهری است که وجه تمایز آن‌را فرهنگ روستا (تا اندازه‌ای دست نخورده) مشخص می‌کند. هم‌چنین شهرهای دور از مرکز تا اندازه‌ای هم‌چنان متأثر از فرهنگ بومی مربوط به خود می‌باشند. از این رو مردم مصر با یک‌دیگر روابط عاطفی خوبی دارند و در کنار هم بدون مشکل زندگی می‌کنند. زبان و خط طبق قانون اساسی آن کشور عربی است و زبان انگلیسی و فرانسوی هم رایج است.

۷. مهاجرت

حدود ۲/۵ میلیون نفر از جمعیت جویای کار مصر به خارج از کشور مهاجرت کرده‌اند که اکثر آنها در کشورهای عربی و هم‌جوار و به خصوص در کشورهای حوزه خلیج فارس سکونت دارند. تعدادی

هم به دیگر کشورها از جمله کشورهای اروپایی و آمریکایی رفته‌اند. طبق ارقام مرکز آمار مصر، تعداد دانشمندان مصری مقیم خارج از کشور حدود ۴۵ هزار نفر است که ۱۱۶۰ تن دارای تخصص‌های نادری هم‌چون مهندسی اتمی، علوم لیزری، ژنتیک و زمین‌شناسی هستند. بر اساس همین گزارش، تعداد مهاجرین دائمی از مصر در طول سال‌های ۱۹۶۷ تا ۱۹۷۶ به ۳۲ هزار نفر از دارندگان مدارک فوق لیسانس و دکترا رسیده است. (روزنامه الاحرار، مورخ ۱۳۸۰/۱/۳).

۸. اهمیت استراتژیک کشور مصر در منطقه

جمهوری عربی مصر از لحاظ وسعت، موقعیت جغرافیایی، تعداد جمعیت و پیشرفت نسبی مهم‌ترین کشور عربی و از نظر تاریخی از جمله کشورهای کهن تاریخی است. حکومت فراعنه به حدود ۳۰ قرن قبل از میلاد باز می‌گردد که بعد از آن دوره، ایرانی‌ها، یونانی‌ها، رومی‌ها و اعراب بر این سرزمین حکومت کرده‌اند. فرهنگ مصر فرهنگی اسلامی و غنی است و از زمان‌های قدیم اندیشمندان بسیاری در معروف‌ترین دانشگاه مصر (دانشگاه الازهر) به تحصیل و تدریس اهتمام ورزیده‌اند و مبلغان و علمای زیادی در این دانشگاه تربیت و به دنیای اسلام معرفی شده‌اند.

مصر از معدود کشورهای عربی است که اقتصاد آن نسبت به دیگر کشورهای عربی و آفریقایی پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشته است. بیشتر جمعیت مصر کشاورز می‌باشند که در دره و یا دلتای نیل، یعنی تنها مناطق قابل کشاورزی مصر، زندگی می‌کنند. دولت اخیراً اقدام به حفر و احداث کانال در جنوب صحرای سینا و جنوب مصر نموده تا از صحراهای لم یزرع هم بهره برداری کشاورزی شود که در صورت تکمیل این دو کانال، حدود ۲۵٪ خاک مصر به زیر کشت می‌رود.

از ویژگی‌های خاص این کشور هم‌جواری با کشور سودان می‌باشد. رود نیل تنها منبع آب کشاورزی و نیز آشامیدنی مصر، از سودان می‌گذرد. این دو کشور با کمک هم اقداماتی در مورد پروژه‌های سد سازی بر روی رود و استفاده از آب آن برای مصارف کشاورزی انجام داده‌اند. به همین دلیل مصر و سودان در ادوار گذشته مکمل یک‌دیگر بوده و پیوستگی تاریخی و اقتصادی و فرهنگی دو کشور به حدی است که طی یک صد سال اخیر اثرات آن به طور اجتناب ناپذیری خود نمایی می‌نماید.

هم‌جواری مصر با دریای سرخ و همسایگی با کشورهای لیبی، سودان، مغرب و فلسطین اشغالی و نیز فعالیت‌های فرهنگی، اقتصادی و حرکت‌های سیاسی چند دهه گذشته مصر در منطقه و استراتژی خاص ناصر و دولت‌های بعد از او تنش‌ها و تأثیراتی را در منطقه به‌وجود آورده است. از

جمله، صلح مصر و اسرائیل و امضای قرارداد کمپ دیوید با رژیم صهیونیستی توسط انور سادات رئیس جمهور وقت مصر باعث گردید که مصر از جامعه عرب طرد و اخراج گردد. اما پی آمدهای جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، بحران دوم خلیج فارس (حمله عراق به کویت) و موضع مصر و تغییر شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی، باعث شد تا موقعیت بازگشت مصر به صحنه عربی اسلامی فراهم گردد و بار دیگر مصر به یکی از مهم‌ترین مراکز تصمیم‌گیری در منطقه تبدیل شود.

نقش تعیین‌کننده هر یک از عوامل جغرافیایی و منابع طبیعی

یکی از مهم‌ترین عوامل طبیعی و جغرافیایی نقش‌آفرین برای مصر، کانال سوئز است. اگر چه این کانال در سال ۱۹۵۶ ملی اعلام گردید، اما وجود آن در خاک مصر یکی از بارزترین عوامل تعیین‌کننده جغرافیایی برای این کشور محسوب می‌شود.

هم‌چنین موقعیت جمعیتی، جغرافیایی و شرایط اقلیمی مصر سبب شده تا این کشور در منطقه خاورمیانه و قاره آفریقا نقش مهمی ایفا نماید. وجود شهرهای قدیمی مانند قاهره و اسکندریه به این کشور اهمیت ویژه‌ای بخشیده است.

از دیگر ویژگی‌های مهم مصر قرار گرفتن این کشور در منتهی‌الیه شمال شرقی آفریقا است که قاره آفریقا را به قاره آسیا وصل می‌نماید و در واقع پل ارتباطی بین آسیای غربی و آفریقا و مدیترانه می‌باشد.

از دیگر مشخصه‌های عمده مصر، رود نیل است که به گفته مردم این کشور، رگ حیاتی این کشور محسوب شده و بر بسیاری از جنبه‌های زندگی مردم از جمله سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و حتی نظامی تأثیر گذاشته است. (به گفته هیروودوت مورخ یونان باستان، مصر «هدیه نیل» است.) (تکیه‌ای، پیشین، ص ۱۵-۱۳).

۹. کانال سوئز (Suez)

کانال سوئز آبراهی اصطناعی از عمل انسان است که به عنوان راه ارتباطی میان دریای سرخ و دریای مدیترانه، یکی از مهم‌ترین مسیرهای ارتباطی جهان به شمار می‌آید. حفر کانال سوئز از سال ۱۸۵۹ و در زمان سعید پاشا پسر کوچک‌تر محمد علی پاشا به طور رسمی، آغاز شد و در هفدهم نوامبر ۱۸۶۹ این کانال با حضور امپراطور اتریش با تشریفات خاصی افتتاح گردید. کمی بعد از افتتاح کانال سوئز و در زمان نخست‌وزیری دیزرائیلی (Dieiraeily) دولت بریتانیا ۴۴٪ سهام شرکت کانال

سوئز را خریداری کرد و کانال را تحت استیلاي خود درآورد. دولت مصر سرانجام به علت قروض سنگین مجبور شد برای تهیه پول، سهام مصر در کانال سوئز را به به مبلغ هنگفتی به فرانسه بفروشد و به این ترتیب نظرات دو جانبه انگلیس و فرانسه بر این کانال برقرار شد.

کانال سوئز در سال ۱۹۵۶ میلادی به دست جمال عبدالناصر رئیس جمهور وقت مصر، ملی اعلام گردید. طول این کانال حدود ۱۶۳ کیلومتر از پورسعید در ساحل دریای مدیترانه تا شهر السويس در کرانه دریای سرخ می‌باشد که در نیمه راه، دریاچه «المرة» کانال را به دو قسمت می‌کند، قسمتی از کانال در شمال این دریاچه و قسمتی دیگر در جنوب آن قرار دارد. عمق کانال ۱۱/۵ متر است که البته جهت تعمیق بیشتر آن، اقداماتی صورت گرفته است. حداکثر پهناي آن در سطح آب ۱۹۸ متر و حداقل پهناي آن در عمق آب ۹۰ متر می‌باشد.

مالیات‌ها و عوارض ناشی از رفت و آمد کشتی‌ها در این کانال، بخش مهمی از درآمد کشور مصر را تشکیل می‌دهد. به عنوان مثال، در سال ۱۹۹۸، درآمد این کانال ۱/۷۸۲ میلیارد دلار بود و در سال ۱۹۹۹، این رقم به ۱/۸۲۳ میلیارد دلار رسید.

قبل از احداث «کانال سوئز» کشتی‌ها می‌بایست از آبراه «رأس الرجاء الصالح» عبور کنند و از قاره آفریقا بگذرند. هم‌چنین پیش از احداث این کانال، کشتی‌ها بارهای خود را در ساحل دریای مدیترانه تخلیه کرده و از راه زمینی به شهر «السويس» در ساحل دریای سرخ رسانده، دوباره با کشتی از دریای سرخ به سوی آسیا عبور می‌دادند. این کانال توانسته است مسیر کشتی‌ها را در قبال عدم دور زدن قاره آفریقا ۶۶٪ و میزان سوخت مصرفی آنها را ۵۰٪ کاهش دهد.

۱۴٪ حمل و نقل کالاهای تجاری جهان، ۴۰٪ حمل کالاهای خلیج فارس و ۳۰٪ حمل کالاهای جنوب شرق آسیا از این کانال صورت می‌گیرد.

۱۰. تاریخچه رشد هر یک از ادیان و مذاهب

در حال حاضر دین رسمی کشور مصر اسلام و اکثریت مردم (حدود ۹۴٪) پیرو آن می‌باشند. اما در مورد تاریخچه سایر ادیان باید گفت:

پس از فتح مصر توسط اسکندر در سال ۳۳۲ قبل از میلاد و سپس تشکیل دولت «بطالمه» در مصر که حدود سه قرن در این کشور حکومت کردند، در اواسط قرن اول میلادی (۶۸-۵۴ م) و در زمان حکومت نرون، امپراتور مشهور، قدیس مرقس رسولی مسیحیت را در اسکندریه تبلیغ کرد ولی

با فشار شدید رومی‌های بت پرست و شکنجه و آزار تازه مسیحیان از سوی آنها روبه‌رو شد. بعد از وی که مؤسس کلیسای مصری با قبطی محسوب می‌شود و در سال ۶۸ میلادی کشته شد تاکنون ۱۱۶ پاتریک و کشیش، بر این طایفه ریاست مذهبی داشته‌اند که آخرین آنها پاپ شنوده (Pap shenode) سوم است که از ۱۴ نوامبر ۱۹۷۱ به این مقام رسیده است.

با ورود مسلمانان به مصر در سال ۶۴۰ م (به فرماندهی عمر و بن عاص)، مصری‌ها به دین اسلام گرویدند و از ابتدای قرن ۹ میلادی، مسیحیان در مصر به صورت اقلیت درآمدند. مسیحیان مصری (که مسیحی قبطی [ghabty] نامیده می‌شوند) از مسیحیان شرقی محسوب می‌شوند. EGYPT که نام لاتین کشور مصر است از کلمه «القبط» گرفته شده است.

از میان قبطی‌های مصر، تعداد قبطی‌های انجیلی این کشور به حدود ۷۵۰ هزار نفر می‌رسد. تعداد پیروان سایر ادیان مانند یهودیان و مذاهب دیگر، در مصر بسیار اندک است. به رغم این‌که مسلمانان حدود ۹۵٪ و مسیحیان ۵٪ جمعیت مصر را تشکیل می‌دهند سوابق تاریخی نشان می‌دهد که مسلمانان با دیگر مذاهب و به خصوص قبطی‌ها در کنار یک‌دیگر زندگی آرامی داشته و به حقوق یک‌دیگر احترام می‌گذارند و بسیاری از عادات این دو دین الهی، در میان امت مقابل دیده می‌شود.

از میان مذاهب اسلامی، مذهب مردم مصر، پیش از آمدن شافعی به مصر، حنفی و مالکی بود. پس از استیلای خلفای فاطمی و رونق فقه اهل البیت علیهم‌السلام، مذهب شافعی هم‌چون دیگر مذاهب اهل سنت از رونق افتاد تا این‌که صلاح الدین ایوبی به این استیلا خاتمه داد. پس از آن، مصر دوباره شاهد رواج مذهب شافعی گردید. دولت ایوبیان، بیش از همه مذاهب چهارگانه سنی، به مذهب شافعی توجه نشان داده و شغل قضا را به این مذهب که مذهب رسمی دولت بود، اختصاص داد. با روی کار آمدن دولت بحری ترک هم توجه به مذهب شافعی ادامه یافت تا آن‌که ظاهر بیبرس منصب قضا را به همه مذاهب چهارگانه تعمیم داد، هر چند که قلمرو قضایی دیگر مذاهب غیرشافعی از شهرهای قاهره و فسطاط فراتر نرفت. (http://www.hawzah.net)

علاوه بر مذاهب سنی، مذاهب شیعه متفاوتی مانند اسماعیلیه (بُهری) و شیعیان اثنا عشری و شیعیان جعفریه (منتسب به امام صادق علیه‌السلام) که برخی ایشان را صوفی می‌نامند، در مصر موجودند. شیعیان جعفریه بیشتر در شهر اسوان سکونت دارند و ۷۰٪ جمعیت شهر را به خود اختصاص داده‌اند. (فلاح‌زاده، پیشین، ص ۸۲).

۱۱. آداب و سنن مذهبی و میزان پایبندی مردم به مذهب

در سال ۶۴۱ م که مصر به تصرف مسلمانان درآمد، تعالیم اسلامی در این کشور با فرهنگ این منطقه آمیخته شد. از این رو تبلور فرهنگ اسلامی در مراسم مختلفی که مردم مصر برپا می‌دارند، مشهود می‌باشد. بزرگداشت مناسبت‌های اسلامی و برپایی نمازهای جماعت و جمعه، که در تمامی مساجد و حتی در خیابان‌ها و نیز در شهرها و روستاها با شکوه خاصی برگزار می‌شود دلیل بر این مدعا است. آغاز ماه مبارک رمضان، نماز عید فطر و جشن میلاد پیامبر ﷺ همه ساله با تشریفات خاصی انجام می‌شود. هم‌چنین مردم مصر به دلیل علاقه شدید به ائمه اطهار علیهم‌السلام، میلاد امام حسین علیه‌السلام و حضرت زینت علیها‌السلام و حضرت نفیسه خاتون (نوه امام حسن مجتبی) را با شکوه تمام جشن می‌گیرند.

از ویژگی‌های دیگر مردم مصر پایبندی آنان به قرائت قرآن کریم است. در این راستا جلسات قرائت قرآن تقریباً هر روز در مساجد قاهره به ویژه مساجدی که در جوار مرقد حضرت زینب علیها‌السلام و مقام رأس الحسین علیه‌السلام قرار دارند، برپا می‌گردد. لازم به ذکر است که موارد دیگری از مقامات و مقابر مشهور اهل بیت و اصحاب، هم‌چون رقیه بنت علی علیها‌السلام، سکینه بنت الحسین علیها‌السلام، مالک اشتر، محمد بن ابی بکر، محمد بن حنفیه، زید بن علی بن الحسین علیه‌السلام و... در شهر قاهره قرار دارد و مراسم مذهبی در آنها انجام می‌شود. قبطی‌ها (Ghabty) هم مراسم مذهبی خود مثل عید پاک و سایر اعیاد را طبق عادات و رسوم خود برگزار می‌نمایند. (تکیه‌ای، پیشین، ص ۱۸۱۹)

۱۲. حوزه‌های دینی و رهبران مذهبی

طلاب علوم دینی در مدارس و مساجدی که به این امر اختصاص یافته به فراگیری آموزش‌های اسلامی مشغول‌اند. اما مهم‌ترین حوزه دینی در مصر، مسجد الازهر می‌باشد که در قلب قاهره قدیم و در کنار مسجد رأس الحسین علیه‌السلام قرار دارد. این مسجد که از کهن‌ترین و قدیمی‌ترین دانشگاه‌ها در جهان اسلام محسوب می‌شود، در سال ۶۳۱ هـ (۹۷۵ م) توسط جوهر صقلی فرمانده فاطمی ساخته شده و در طول زمان، بارها ترمیم و بازسازی شده است.

در حال حاضر این دانشگاه دارای ۲۵ هزار دانشجوی خارجی دختر و پسر از حدود ۹۴ کشور جهان است که برخی با هزینه خود و بعضی با هزینه و بورسیه الازهر در آن مشغول به تحصیل هستند. در سطح داخلی نیز این دانشگاه با داشتن حدود شش هزار مرکز دانشجویی، حدود ۱/۵ میلیون دانشجوی را در رشته‌های مختلف جذب کرده است. در الازهر استادان معروف و علمای

برجسته، رشته‌های مختلف علمی و دینی را تدریس می‌کنند. در حال حاضر مقام عالی دینی الازهر «شیخ الازهر» دکتر سید محمد طنطاوی است که تمامی مراکز فقهی و علمی الازهر از جمله دانشگاه را تحت اشراف دارد.

روند تأثیر و ترویج مذاهب

با ورود اسلام به کشور مصر و پذیرش آن از سوی مردم این کشور، دین مبین اسلام به تدریج در کل جامعه مصر استقرار یافت و در عرصه‌های مختلف حیات آن نفوذ کرد، به صورتی که بیشتر مردم مصر پیرو اسلام شدند. وظیفه ترویج اسلام بر عهده الازهر - که در آغاز آن را مسجد قاهره می‌خواندند - و علمای آن قرار دارد. الازهر در طول تاریخ خود با فراز و نشیب‌های گوناگون روبه‌رو بوده و در دوره‌های مختلف نقش‌های متفاوتی در صحنه‌های مذهبی، سیاسی، اجتماعی مصر و جهان اسلام ایفا کرده است. از فراز منبر همین مسجد بود که عبدالناصر ملی شدن کانال سوئز را اعلام کرد.

تشکیلات مذهبی

در مصر حدود ۱۷۰ هزار مسجد و زاویه وجود دارد که اغلب قریب به اتفاق آنها دولتی و زیر نظر وزارت اوقاف است. دولت از طریق وزارت اوقاف، به دنبال هماهنگ نمودن فعالیت‌های مذهبی و سیاست‌های خود، توسط اشخاصی است که به عنوان امام جماعت در این مساجد می‌گمارد. وزارت اوقاف و الازهر بررسی کتاب‌های مذهبی، نظارت بر مجامع و سمینارهای اسلامی، کنترل نظام آموزشی و آموزش‌های مذهبی در مدارس غیر دولتی، انجام پژوهش‌های اسلامی و قرآنی، ارایه آموزش‌های تبلیغی مذهبی به افراد مختلف، انتشار کتاب و نشریات مذهبی، بررسی فعالیت‌های مختلف فرهنگی و هنری و تطبیق با ارزش‌های اسلامی، برگزاری مسابقات بین‌المللی قرائت قرآن و مطالعه و تحقیق در مورد وضعیت زندگی و مسایل مسلمانان را زیر نظر دارند.

۱۳. سیر تحولات فرهنگی

از آنجایی که اسلام از دروازه مصر وارد آفریقا شده، همواره آفریقایی‌های مسلمان از دریچه مصر به جهان اسلام می‌نگریسته و در طول تاریخ اسلامی، مصر جوامع اسلامی آفریقا را تغذیه نموده است. نظر به توانمندی‌ها و امکانات مصر در گذشته و حال، همیشه این کشور تغذیه‌کننده عمده

تفکرات مذهبی جهان اهل سنت بوده و بسیاری از علمای برجسته اهل سنت که در کشورهای اسلامی مشغول تبلیغ می‌باشند یا مصری هستند و یا فارغ‌التحصیل دانشگاه الازهر می‌باشند. بالا بودن سطح علمی در مصر این امکان را به آن کشور می‌دهد که در این زمینه قوی‌تر عمل کند. وجود اندیشه‌های گوناگون در این سرزمین یکی از عوامل مؤثر در این باره می‌باشد. در طول زمان چهره‌های بارز ادبی، فرهنگی، تاریخی و سیاسی متعددی در این کشور رشد کرده‌اند. ادبیات جدید عرب به شدت تحت تأثیر آثار ادبای مصری است و علت آن هم این است که مصری‌ها در احیای میراث فرهنگی عرب پیشتاز بوده‌اند. مصری‌ها در نویسندگی و پیشرفت زبان عربی نو که می‌تواند فرهنگ معاصر را در برداشته و هماهنگ با فرهنگ‌های پیشرفته باشد، جلودار بوده‌اند و در حال حاضر بسیاری از بهترین نویسندگان و داستان‌نویسان عرب مصری هستند. در قرون معاصر، مصر مهد ظهور اندیشه‌های نوین اسلامی و عربی بوده است. بخش عمده‌ای از موفقیت‌های سید جمال‌الدین اسدآبادی، بنیان‌گذار اصلاح‌گرایی نوین در اندیشه سیاسی عرب در دوران اقامت او در قاهره به دست آمده است و پس از او رشید رضا و حمد عبده در صحنه مصر حضور داشته‌اند. هم‌چنین باید به برخی دیگر از اندیشمندان اسلامی از جمله سیدقطب و حسن البنا اشاره نمود. از دهه ۱۳۳۰ کتاب‌های سید قطب در ایران مورد استقبال قشرهای تحصیل کرده قرار گرفت. از اندیشمندان مسلمان لیبرال نیز می‌توان به عباس عقاد که گرایش بسیاری به شیعه داشت و طه حسین اشاره کرد. هسته نخستین اخوان المسلمین که مهم‌ترین گروه سیاسی اسلامی در مصر و دیگر کشورهای اسلامی به شمار می‌رود، در مصر تشکیل شد و اندیشه‌ها و افکار خود را به سایر کشورهای اسلامی گسترش داد. در حال حاضر ستون فقرات غالب جنبش‌های اسلامی در جهان، به ویژه در آفریقا را اخوان یا اخوانی‌های سابق تشکیل می‌دهند. رهبران اصلی دو گروه «جهاد» و «جماعت اسلامی» از اعضای سابق جنبش اخوان المسلمین می‌باشند. به رغم تفاوت دیدگاه شاخه‌های مختلف اخوان المسلمین در کشورهای اسلامی، می‌توان گفت هم‌چنان مصر مرکز اصلی و مؤثر تصمیم‌گیری آنها است. (تکیه‌ای، پیشین، ص ۲۲-۲۱).

۱۴. تأثیر و تأثر فرهنگ‌ها، آداب و رسوم

فرهنگ اسلامی مصر بی تأثیر از فرهنگ شیعی نیست. حضور حدود ۵۰۰ ساله فاطمیان در آن دیار موجب شده است تا فرهنگ شیعی در آن‌جا نضج گرفته و منتشر شود. اگر چه از زمانی که صلاح‌الدین ایوبی بر آن شد تا آثار مذهب شیعه را در مصر محو نماید، شیعیان در اقلیت قرار گرفتند،

اما مصری‌ها هم‌چنان به اهل بیت پیامبر ﷺ و امامان شیعه عشق می‌ورزند و این علاقه با نظر به زیارتگاه‌های موجود در مصر و حضور فشرده و گسترده مردم در آنها، به خصوص در ماه مبارک رمضان و ایام ولادت این بزرگواران، کاملاً مشهود بوده و نشانه‌ای از تبلور فرهنگ شیعی در ساختار شخصیت مصری‌ها است.

۱۴/۱. نقش مذهب در تحولات اجتماعی و فرهنگی

اسلام با مردم مصر پیوندی تاریخی و فرهنگی دارد و اساس هویت فرهنگی آن را تشکیل می‌دهد. چهره فرهنگ اسلامی در مظاهر گوناگون متجلی است. رعایت سنن اسلامی در احوال شخصی، منزلت برجسته روحانیون و شخصیت‌های مذهبی مصر، اهمیت دادن به قرائت قرآن و... نشان دهنده این امر می‌باشد. (شایان ذکر است که مشهورترین قاریان قرآن در جهان اسلام مصری‌ها می‌باشند.)

۱۴/۲. آداب و رسوم

آداب و رسوم در مصر مانند دیگر جوامع مسلمان و کشورهای شمال آفریقا، نشئت گرفته از مذهب است. در حال حاضر در مصر شاهد نمادهای فراوانی از امتزاج میان رسوم مذهب شافعی وابسته به اهل سنت و آداب گسترش یافته توسط دولت فاطمی یا گرایش شیعی می‌باشیم که در بافت اجتماعی مردم این کشور تجلی یافته است.

جشن‌ها و عیدها در مصر

در هر کشوری مناسبت‌های مذهبی و ملی آن گرامی داشته می‌شود تا پیام آن از نسل پیشین به نسل بعد انتقال یابد. کشور مصر با سابقه بیش از پنج هزار ساله‌اش، جشن‌ها و عیدهایی را به صورت رسمی و ملی داشته است که فهرست کلی آن در سه محور زیر بیان می‌شود:

الف) سالگردها و جشن‌های دینی

● آغاز سال هجری (مبدأ تاریخ هجری، هجرت حضرت محمد ﷺ، از مکه به مدینه است) یکم ماه محرم؛

● زادروز حضرت محمد ﷺ، دوازدهم ماه ربیع الأول (طبق قول مشهور اهل سنت)؛

- آیین‌های عید فطر، پایان ماه رمضان (یکم تا سوم ماه شوال)؛
- عید قربان، نهم ماه ذی الحجة.

ب) تعطیلات رسمی

- روز آزادی صحرای سینا، ۲۵ آوریل؛
- روز کارگر، یکم ماه مه؛
- شَمّ النسیم، جشن بهاری دوم ماه مه؛
- انقلاب ۲۳ ژوئیه (روز ملی کشور با نام روز انقلاب ۲۳ ژوئیه ۱۹۵۲ و روز استقلال آن ۲۸ فوریه ۱۹۲۲ می‌باشد)؛
- روز نیروهای مسلح، ششم اکتبر؛
- زادروز عیسی مسیح عليه السلام، هفتم ژانویه.

ج) جشن‌های مصری

- روز آغاز طغیان آب رود نیل (به عربی: وفاء النيل) از جشن‌های فرعونی؛
  - جشن خانبدان برای عروس‌ها؛
  - جشن هفت سالگی کودکان؛
  - آغاز سال میلادی، یکم ژانویه؛
  - جشن نیروز یا همان نوروز نزد قبطیان. (<http://fa.wikipedia.org>)
- (توضیح آن که: قبطیان مصر، جشنی سالانه به نام نوروز دارند که به عربی به آن «النیروز» می‌گویند. این جشن هر سال در اول پاییز برگزار می‌شود و روز آغاز سال در تقویم قبطیان است. در مورد سابقه این جشن برخی معتقدند یادگاری از دوره تسلط هخامنشیان بر مصر است، گرچه خود قبطان آن را مربوط به مصر باستان می‌دانند.)

۱۴/۳. سطح علمی و فرهنگی

مصر از کهن‌ترین مناطق مسکونی جهان بوده و آثار علمی و فرهنگی مربوط به دوران قدیم در آن فراوان یافت می‌شود. حدود ۳۰ قرن پیش از میلاد مهاجران آسیایی همراه خود گیاهان و جانوران اهلی و اصول و روش‌های فنی عصر نوسنگی را وارد سرزمین شمالی مصر سفلی نمودند. بعد از

ساکن شدن در این سرزمین و پیشرفت در سنگ‌تراشی، استفاده از مس را آغاز نمودند. اندکی بعد در مصر علیا (جنوبی) یک‌نوع تمدن ساده و بسیط به وجود آمد. آثار تاریخی فرهنگی نشان می‌دهد که فراغنه مصر که از زمان‌های بسیار دور در آن سرزمین می‌زیسته‌اند، از نوعی تمدن برخوردار بوده‌اند. از آن جمله می‌توان به آثار باستانی و تاریخی مصر و شهر فسطاط (Fostat) (اسکندریه قدیم) اشاره نمود. این آثار مربوط به دوران قبل از اسلام است.

در دوره اسلامی و به خصوص زمان حکومت فاطمیون دوران رشد و شکوفایی هنر و فرهنگ به وجود آمد و این کشور محل رفت و آمد تجار خارجی گردید که تبادل هنری و فرهنگی بسیاری به همراه داشت. در همان زمان‌ها مؤسسه الازهر تأسیس گردید که در شکوفا نمودن علم و فرهنگ اسلامی نقش به‌سزایی ایفا نموده است. در حال حاضر مسئولیت حفظ میراث فرهنگی به عهده وزارت جهان‌گردی می‌باشد و اداره میراث فرهنگی که وابسته به این وزارت است، با اجرای طرح‌های مختلفی، حافظت آثار باستانی و تاریخی و آرایه آن به جهان‌گردان را بر عهده دارد. اما از سوی دیگر، هر چند مجامع علمی بسیاری در این کشور وجود دارد، اما درصد بالایی بی‌سوادی در این کشور دلیلی بر عقب افتادگی جامعه و تأثیر فقر بر سطح علمی و فرهنگی آن کشور می‌باشد. (تکسیه‌ای، پیشین، ص ۲۴-۲۵).

۱۵. مراکز فرهنگی

مصر یکی از کشورهای دیدنی و تاریخی جهان است و جهان‌گردی و سیاحت یکی از مهم‌ترین و شاید اولین منبع درآمد این کشور است که به گفته وزیر جهان‌گردی این کشور در نیمه بهمن ۱۳۷۹، این صنعت توانسته است ۲/۲ میلیون فرصت شغلی مستقیم و غیر مستقیم ایجاد کند که حدود ۱۲/۶٪ حجم نیروی کار مصر است. در این کشور، موزه‌ها، کتابخانه‌ها و آثار دیدنی متعددی وجود دارد که برخی از آنها عبارت‌اند از:

- موزه ملی مصر که در میدان تحریر (Tahrir) شهر قاهره واقع شده و در آن مجموعه آثار فراغنه و حدود پانصد هزار قطعه از تاریخ مصر قدیم که قدمت آنها به هزاران سال قبل بر می‌گردد، یافت می‌شود. این موزه در سال ۱۸۵۸ میلادی تأسیس شده است. جالب‌ترین بخش موزه، قسمت خاص نگه‌داری اجساد مومیایی شده فراغنه، از جمله جسد مومیایی شده منتسب به رامسیس دوم (فرعون زمان موسی علیه السلام) می‌باشد. یکی دیگر از بخش‌های دیدنی موزه قسمت آثار و وسایل و طلاجات متعلق به توت آنخ همسر فرعون می‌باشد.

- موزه مصطفی کامل، واقع در میدان صلاح‌الدین.
- موزه بیت الامه، در شهر قاهره در خیابان ضریح سعد (Zarihe saad) که در سال ۱۹۵۶ افتتاح گردید.
- موزه احمد شوقی، واقع در منطقه جیزه که یکی از قدیمی‌ترین موزه‌های مصر در زمینه امور کشاورزی می‌باشد.
- موزه جزیره (واقع در منطقه جزیره قاهره)، که در سال ۱۹۵۷ تأسیس گردید و یکی از موزه‌های فنی و بزرگ خارجی در خاورمیانه می‌باشد.
- موزه محمد محمود خلیل که تابلوهایی از هنرمندان مشهور فرانسوی از قرن ۱۹ میلادی در آن وجود دارد.
- موزه الحضاره (Elhezare) (موزه تمدن) که در سال ۱۹۴۹ در منطقه جزیره قاهره افتتاح گردید و نمونه‌هایی از تمدن‌های مختلف در آن به نمایش گذاشته شده است.
- موزه هنرهای معاصر در قاهره که در خیابان دُقی (Dokki) واقع و در سال ۱۹۶۷ افتتاح شده است. در این موزه حدود ۱۰۲ هزار قطعه از آثار اسلامی قدیم از نقاط مختلف جهان نگهداری می‌شود که بسیاری از آنها ایرانی است.
- موزه سلاح: این موزه در مجموعه قصر تاریخی عابدین قرار دارد که شامل تاریخ سلاح و انواع آنها از قدیم تا نسل جدید و مدرن است. در این موزه تعداد زیادی سلاح سرد تاریخی و قدیمی ایرانی وجود دارد.
- موزه قرآن: در این موزه انواع مختلف قرآن مجید از جمله تعدادی قرآن خطی نگهداری می‌شود.
- موزه بحری (دریایی): قدمت این موزه که در اسکندریه و در قلعه تاریخی قایتبای (Ghietbay) واقع شده به ۱۵۰۰ سال قبل می‌رسد. این قلعه در سال ۱۴۷۹ بنا شده که مناره آن (موسوم به فانوس دریایی اسکندریه) یکی از عجایب هفت‌گانه جهان به شمار می‌رفته است. موزه در سال ۱۹۶۶ به علت تخریب به واسطه زلزله، بازسازی گردیده است.
- موزه اسوان که در این شهر واقع شده و مجموعه‌ای از آثار تاریخی را در بر دارد. دولت مصر سعی می‌کند صنعت توریسم را به یکی از منابع مهم درآمد ارزی تبدیل نماید. تعداد جهانگردانی که در سال ۱۹۹۱ از آثار باستانی و فرهنگی مصر دیدن کرده‌اند ۲/۸ میلیون نفر بوده است، که این تعداد در سال ۹۸-۹۹ به ۳/۴۵ میلیون نفر رسید ولی حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، جنگ آمریکا علیه برخی

کشورهای منطقه و به خصوص افغانستان، ضرر و زیان مالی فراوانی به این صنعت در مصر وارد ساخت که این خسارت تا دو میلیارد دلار اعلام شده است. در عین حال بخش عمده‌ای از اقتصاد مصر به جهان‌گردی بستگی دارد و درآمد ارزی به دست آمده از صنعت توریسم برای دولت مصر قابل ملاحظه بوده و از اهمیت بالایی برخوردار است.

۱۶. آثار باستانی

مصر از نظر امکانات سیاحتی و آثار تاریخی یکی از کشورهای تراز اول دنیا است و قدمت آثار باستانی این کشور به قرن‌ها قبل باز می‌گردد. مهم‌ترین آثار باستانی مصر عبارت‌اند از:

۱۶/۱. مناطق

- منطقه جیزه:

این منطقه که در کنار استان قاهره قرار دارد، مرکز استان جیزه می‌باشد که اکثر آثار زیارتی - سیاحتی مشهور مصر، از جمله اهرام ثلاثه (خوخو - ففرع - منقرع) و مجسمه بزرگ ابوالهول (که به عنوان نگهبان اهرام است) در این بخش قرار دارد.

هرم خوفو بزرگ‌ترین هرم سه گانه است که حدود ۴۶۰۰ سال قبل در مساحتی حدود ۵۵ هزار متر مربع بنا شده است. ارتفاع آن ابتدا ۱۴۶ متر بوده است ولی با فرو ریختن کلاهدک طلایی آن، در حال حاضر ارتفاع آن ۱۳۷ متر است. تعداد سنگهای به کار رفته در آن ۵/۲ میلیون قطعه است.

هرم خفرع توسط خفرع که فرزند خوفو بوده ساخته شده و ارتفاع آن ۱۳۶ متر است.

هرم منقرع کوچک‌ترین هرم است که ارتفاع آن ۶۲ متر است.

این اهرام دارای شگفتی‌های بسیاری است که برخی از آنها هنوز کشف نشده است.

بدنه مجسمه ابوالهول که به عنوان سمبل محافظت از اهرام در جلوی آنها ساخته شده است به صورت شیر نشسته با صورتی از انسان است. ارتفاع بلندترین نقطه آن از زمین ۷۰ متر و پایین‌ترین نقطه آن ۲۰ متر می‌باشد.

در داخل منطقه اهرامات، مکان‌ها و موزه‌هایی از آثار فراعنه برای بازدید وجود دارد.

- منطقه سقاره (Saggara): این منطقه همان شهر ممفیس (Memphis) (در ۲۷ کیلومتری جنوب قاهره) است که روزگاری پایتخت مصر بود. این منطقه در عهد قدیمی بنا شده و در آن آثار زیادی هم‌چون مقبره‌ها، معابد و نیز هرم سقاره المدرج، که در زمان «ملک زوسر» (Malkzosar) احداث

گردیده و یکی از آثار مهم و قدیمی سنگی در جهان است، وجود دارد. ارتفاع این هرم ۶۵ متر است. هم‌چنین الجبانه الاثریه و مقبره گاو مقدس مشهور به «سرابیوم» (Serabiyom) در این منطقه می‌باشد. - مسله المطریه (Mastate Elmatarieh): منطقه‌ای است معروف به شهر «اون» (Aun) مربوط به فراغه مصر که در یونان آن را به نام هلیوپولیس (Helybolis) می‌شناختند. تنها اثر باقی‌مانده از این شهر «المسله» است که به نام مسله المطریه مشهور می‌باشد.

- منطقه الاقصر: در شرق نیل و در فاصله ۶۷۶ کیلومتری قاهره قرار دارد و به عنوان بزرگ‌ترین موزه فضای باز جهان شناخته می‌شود که گفته می‌شود حدود ۱۳۰۰ آثار باستانی جهان را در خود دارد. این منطقه به عنوان «مدینه القصور» معروف است و دارای آثاری از حدود هفت هزار سال پیش است.

- منطقه قصر الشمع (منطقه آثار قبطی‌ها در مصر): این منطقه که در منطقه مصر قدیم و در پشت مسجد عمرو عاص قرار دارد، یکی از مراکز قدیمی و تاریخی مصر و قاهره است که بیش از ۱۷۰۰ سال سابقه تاریخی دارد. ضمن این که تاریخ برخی بخش‌های آن به زمان رومانی‌ها، یعنی حدود ۲۰۳۰ سال قبل از میلاد مسیح، باز می‌گردد. البته برخی با توجه به وجود چند مسجد و نیز کلیساهای مسیحیان و هم‌چنین یک کنیسه قدیمی یهودیان، این منطقه را «مجمع الادیان» خوانده‌اند. (فلاح‌زاده، پیشین، ص ۱۰۱-۱۰۰).

- بسیاری دیگر از مناطق تاریخی دیگر نیز در مصر وجود دارد که از جمله آنها می‌توان آثار تاریخی اسکندریه، آسوان، آسیوط، ابو سمبل و شبه جزیره سینا را نام برد.

۱۶/۲. معابد و مقابر

- معبد الاقصر: این معبد شهرت جهانی دارد و به داشتن ستون‌های بلند و قطور کنده کاری شده به شکل کمربند و ورق‌های پایپروس معروف بوده و اختصاص به عبادت الهه آمون (Amoun) داشته است.

- معابد کرنگ: از مهم‌ترین آثار باستانی شهر اقصر و از بزرگ‌ترین مکان‌های عبادی در تاریخ بشریت محسوب می‌شود و تعداد زیادی از معابد و در رأس آنها معابد الهه آمون و همسرش در این منطقه قرار دارد. این منطقه بین حاب الکرنگ و الحیره المقدسه (دریاچه مقدس) واقع شده است.

- مقبره وادی الملوک: از آثار باستانی اقصر محسوب شده و شامل مقابر زیادی است که در ساحل غربی رودخانه نیل واقع شده و معروف‌ترین آنها مقبره «توت عنخ آمون» (Tot Ankh Amon) و وادی الملکات و الملکه نفرناری می‌باشد. در این مکان مقبره بسیاری از پادشاهان قدیمی وجود دارد.

- معابد ابو سمبل: این منطقه در ۲۸۰ کیلومتری جنوب آسوان قرار دارد و از مهم‌ترین معابد آن معبد ابو سمبل است که توسط رامسیس دوم در ۱۲۰۰ سال قبل از میلاد ساخته شده و از کامل‌ترین، بزرگ‌ترین و زیباترین معابد محسوب می‌شود. در نمای این معبد چهار مجسمه وجود دارد که هر کدام ۲۳ متر طول دارد.

شگفتی علمی و فلکی این معابد این است که هر ساله در ۲۲ اکتبر و ۲۲ فوریه خورشید به طور مستقیم به داخل این معابد می‌تابد.

- مقبره آغاخان: ضریح آغاخان رهبر فرقه اسماعیلیه در قسمت غربی رود نیل بر روی تپه‌ای واقع شده است.

- مقابر الملکیه: این مجموعه در شهر بلینا قرار دارد. هم‌چنین معبد سیتی اول و معبد رامسیس دوم در این منطقه واقع شده است.

- معبد دندر: این معبد در قسمت غربی شهر قنا بنا شده و در هنگام ورود به آن، زیبایی و رنگ‌آمیزی آن انسان را به تعجب می‌آورد. (فلاح‌زاده، پیشین، ص ۱۰۱).

۱۶/۳. آثار

در مصر آثار باستانی فراوانی وجود دارد که برخی از آنها فهرست‌وار عبارت است از: اسکندریه: ستون سواری به طول ۲۵ متر که در سال ۲۹۷ م. ایجاد شده است، مقبره کوم الشقافه، تئاتر رومانی، قلعه قایتبای.

اقصر: معبد دیر دریایی، مجسمه ممنون.

اسوان: جزیره فنیقین، مقابر النبلاء، دیر فرزندان سمعان، معبد کلابشه.

شبه جزیره سینا: کلیسای سنت کاترین.

تل العمارنه: در نزدیکی شهر المینا قرار دارد که مربوط به یکی از علمای مشهور مصر است.

تونا الجبل: در ۲۷۰ کیلومتری قاهره واقع شده و آثار رومیان و اجساد مومیایی شده در آن به نمایش گذاشته شده است. (فلاح‌زاده، پیشین، ص ۱۰۲).

۱۶/۴. قلعه‌ها

- قلعه صلاح‌الدین: این قلعه در زمان سلطان صلاح‌الدین ایوبی در سال ۱۱۸۳ میلادی به عنوان مقر حکومتی بنا شده و در طول زمان ساختمان‌های متعددی، از جمله مسجد محمد علی، مسجد مرمر و موزه نظامی، در آن ساخته شده است.

- قلعه محمد علی: در زمان محمد علی پاشا بنا گردید و بنایی کوچک، اما رفیع و بلند دارد.
- قلعه قایتبای: از مشهورترین قلعه‌ها می‌باشد که در زمان الملک الاشرف قایتبای در بالای مناره‌ای در اسکندریه قدیم و درست در مکان چراغ دریایی اسکندریه بنا گردیده است.
در اسکندریه هم‌چنین برخی از آثار مهم یونانی‌ها و رومی‌ها مانند: موزه یونانی رومی، عمود السواری، حفره‌های کوم الشافه (Kom Elshgafe) و تئاتر رومی به چشم می‌خورد.

۱۷. مساجد

مسجد عمرو بن عاص

اولین مسجدی است که در سال ۲۱ هجری در مصر ساخته شده و گفته می‌شود چهاردهمین مسجدی است که در اسلام ساخته شده است. از آن‌جا که قدیمی‌ترین مسجد در قاره آفریقا محسوب می‌شود به عنوان «تاج الجوامع» خوانده می‌شود.
صحن داخلی مسجد در حدود سیزده هزار و پانصد متر مربع است. صحن سرپوشیده در اطراف و حیاط مسجد در وسط قرار دارد.
مسجد ابن طولون (Tolon)

در سال ۲۶۵ هجری (۸۸۶م) توسط احمد بن طولون ساخته شده و سومین مسجد ساخته شده در تاریخ اسلامی مصر و از بزرگ‌ترین مساجد این کشور با ۲۶ هزار متر مربع است. طولون یک کلمه ترکی به معنای پدر کامل است و گفته شده است طولون یک بنده ترک بوده که در ضمن جزیه‌ای از سوی حاکم بخارا در حدود سال ۲۰۰ هجری برای خلیفه عباسی فرستاده شده بود.
قسمت جالب این مسجد مناره چهارگوش آن است که با ارتفاع بیش از ۵۰ متر در خارج از مسجد قرار دارد.

مسجد الازهر

از قدیمی‌ترین مساجد و دانشگاه‌های جهان اسلام محسوب می‌شود که در سال ۳۶۱ ه (۹۷۵م) توسط جوهر صقلی فرمانده فاطمی ساخته شده و منقول است که واژه الازهر برگرفته شده از نام حضرت فاطمه زهرا علیها السلام دخت پیامبر صلی الله علیه و آله می‌باشد. این مسجد دارای ۳۶۵ ستون به تعداد روزهای سال، هفت در به تعداد روزهای هفته و پنج گلدسته به تعداد نمازهای پنج‌گانه می‌باشد.

مسجد سلطان حسن

در سال ۷۵۷ ه (۱۳۵۶م) توسط سلطان حسن بن محمد بن قلادون به عنوان مسجد و مدرسه‌ای برای چهار مذهب اسلامی شناخته شده تأسیس گردیده و از زیباترین نمونه‌های هنر

اسلامی به شمار می‌رود. ۷۹۰۰ متر مربع مساحت دارد و دارای چهار رواق برای تدریس چهار مذهب اسلامی است. ضمن این‌که در گذشته بخشی از مسجد به عنوان بیمارستان مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

مسجد محمد علی

این مسجد به عنوان زیباترین نمونه معماری عثمانی در مصر شناخته شده و توسط محمد علی پاشا ساخته شده و سپس توسط عباس پاشا و خدیو اسماعیل تکمیل گردیده است. گلدسته‌های مسجد هر کدام ۸۵ متر ارتفاع دارند و گنبد اصلی هم ۵۲ متر ارتفاع و ۲۱ متر قطر دارد. به خاطر مرتفع بودن ساختمان مسجد، در صورت تمیزی هوا، از ایوان آن نقاط بسیاری از قاهره قابل مشاهده است.

مسجد امام الشافعی

محمد بن ادریس شافعی معروف به امام شافعی از ائمه چهارگانه اهل سنت است که در سال ۲۰۴ هجری در مصر وفات یافته است. مقبره وی از مهم‌ترین آثار اسلامی و گنبد آن از بزرگ‌ترین گنبد‌های موجود در خاک مصر است.

مسجد الحاکم بامر الله

نمای ظاهری این مسجد نظیری در میان مساجد مصر ندارد و شبیه مسجد المهدیه در تونس است که در اوایل قرن چهارم هجری ساخته شده است. معماری مسجد نیز از معماری مغربی تأثیر پذیرفته است و مساحت آن بالغ بر ۳۰ هزار متر مربع است. (حسینیان، ۱۳۸۱، ص ۱۰۷).

مسجد الحسین علیه السلام

از مشهورترین و معروف‌ترین مزارات اهل بیت در مصر، مسجد مقدس رأس الحسین علیه السلام در قاهره است که در منطقه قدیمی این شهر واقع شده و در تمامی ساعات مملو از زائرین و محبین اهل بیت است.

طبق برخی اخبار، سر مبارک امام حسین علیه السلام در روز یکشنبه هشتم جمادی الثانی سال ۵۴۸ ه.ق از عسقلان به قاهره انتقال داده شد و در این مسجد دفن شده است. (خسروشاهی، ۱۴۲۲، ص ۱۷۹). ضمن این‌که در کنار این مقام، اتاقی به نام اتاق آثار پیامبر صلی الله علیه و آله وجود دارد که در آن وسایلی منسوب به پیامبر صلی الله علیه و آله از جمله یک شمشیر، یک عصا، چند تار مو، یک قطعه پارچه از لباس پیامبر و نیز قرآن‌های منسوب به حضرت علی علیه السلام و عثمان وجود دارد.

در مورد چگونگی انتقال سر مبارک به مصر مطالب فراوانی وجود دارد که جهت رعایت اختصار از آنها صرف نظر می شود.

ذکر این نکته نیز خالی از لطف نیست که حدود شش میلیون «سید» در مصر وجود دارد که سندیکایی با عنوان «نقابة الاشراف» دارند. البته در نزد مصری ها، سادات فقط فرزندان حضرت زهرا را شامل نمی شوند بلکه فرزندان هاشم (جدّ پیامبر ﷺ) را نیز در بر می گیرند.

مسجد و مقبره سیده زینب علیها السلام

مسجدی بسیار با عظمت است که (برخلاف مشهور، مصریان معتقدند: مرقد حضرت زینب کبری علیها السلام دخت گرامی امام علی علیه السلام و خواهر امام حسین علیه السلام در این مسجد واقع شده است. مساحت این مسجد حدود ۲۰ هزار متر مربع است و بارها ترمیم و بازسازی شده است. در عملیات بازسازی و تعریض منطقه، بخشی از مسجد قدیمی که توسط حاکم عثمانی علی پاشا در سال ۹۵۱ هـ.ق بازسازی شده بود، کشف گردید و در سال ۱۱۷۰ هـ.ق توسط عبدالرحمن کتخدا تجدید بنا شد و پس از تعریض و بازسازی اخیر، میدان و خیابان متعلق به آن، به نام «عقیلة بنی هاشم» نام گذاری شده است. (خسروشاهی، پیشین، ص ۱۹۱).

مسجد و مقبره سیده نفیسه علیها السلام

حضرت نفیسه دختر حسن انور بن زید بن ابلح بن امام حسن مجتبی علیه السلام است که در سال ۱۴۵ هجری به دنیا آمده است. وی با اسحاق مومنان فرزند امام صادق علیه السلام ازدواج نموده و از اعتبار بسیار فراوانی در نزد مصریان برخوردار است و مردم اعتقاد زیادی به وی دارند. اولین بنا بر روی قبر آن حضرت توسط عبیدالله بن سری بن حکم والی مصر از ناحیه دولت اموی ساخته شد، سپس در زمان دولت فاطمی در سال ۴۸۲ هـ.ق گنبدی برای آن ساخته شد و در سال ۵۳۲ هـ.ق نیز بازسازی گردید و سپس در قرون بعدی تجدید بنا گردید و مسجدی در کنار آن تأسیس گردید. (خسروشاهی، پیشین، ص ۱۹۴-۱۹۳).

- مساجد و مزارات متعدد دیگری منسوب به اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام و اصحاب ائمه علیهم السلام در قاهره وجود دارد که مهم ترین آنها اختصاص به بزرگان زیر دارد:

مالک اشتر، محمد حنفیه، محمد بن ابی بکر، سکینه بنت الحسین علیها السلام، رقیه بنت علی علیه السلام، فاطمه بنت الحسین علیها السلام، زید بن علی بن الحسین علیه السلام، ابن سیرین (معتبر مشهور خواب).

هم چنین مساجد و مزارات متعدد دیگری مربوط به رهبران فرقه های مختلف صوفیه در مصر موجود است. بیش از ۸۴ فرقه رسمی صوفی در مصر وجود دارد.

۱۸. کلیساهای

کلیسای معلّقه

این کلیسا بر دو برج باقی مانده از آثار قلعه بابلون که مربوط به دوره رومانی‌ها بوده و هر کدام سیزده متر ارتفاع دارد ساخته شده است، به گونه‌ای که زیر کلیسا خالی است و به همین دلیل به نام کلیسای معلّقه خوانده می‌شود. این کلیسا که در منطقه قصر الشمع واقع شده، حدود ۱۷۰۰ سال قدمت دارد.

کلیسای ابی سرجه

از آثار قرن چهارم میلادی است و به نام شهیدان سرجیوس و دواخوس که به دست رومی‌های کشته شده‌اند، نامیده می‌شود. در این کلیسا غاری وجود دارد که گفته می‌شود به مدت یک هفته محل زندگی حضرت مریم علیها السلام، حضرت عیسی علیه السلام و یوسف نجار در سفر آنها از بیت المقدس بوده است و چشمه‌ای در این غار می‌جوشد که به نام آب مقدس خوانده می‌شود. این کلیسا دارای ۱۲ ستون است که به عنوان ۱۲ شاگرد حضرت مسیح علیه السلام از آنها یاد می‌شود.

کلیسای بارباره

این کلیسا به نام یک دختر مسیحی به اسم «بارباره» خوانده می‌شود که در قرن سوم میلادی به علت ایمان آوردن به مسیح به دست پدر مشرکش که وزیر پادشاه زمان بود، کشته شده و استخوان‌های او توسط یکی از مؤمنان به حضرت مسیح از آن منطقه به مصر منتقل و در این کلیسا به خاک سپرده شده است. تاریخ تأسیس این کلیسا به اواخر قرن چهارم میلادی باز می‌گردد.

کلیسای مارجرجس

این کلیسا از قرن چهارم میلادی باقی مانده و به نام «مارجرجس»، از شهدای کلیسا در قرن چهارم به دست رومی‌ها، خوانده می‌شود. در این کلیسا آثاری که گفته می‌شود این کشیش با آنها شکنجه می‌شده وجود دارد که مسیحیان به آنها تبرک می‌جویند.

کلیسای سنت کاترین

این کلیسا در جنوب صحرای سینا قرار دارد و گفته می‌شود وادی طور در پشت این کلیسا واقع شده و درختی که خداوند توسط آن با عیسی سخن گفته است، در این کلیسا موجود است. مسجدی تاریخی در کنار این کلیسا قرار دارد.

کلیسای عذرا

این کلیسا در کنار درخت عذرا بنا شده است. این درخت به حضرت مریم عذرا علیها السلام منسوب است و عمر آن به هزار سال می‌رسد. گفته می‌شود حضرت مریم در سایه آن استراحت نمود.

مهم‌ترین گورهای مسیحیان مصری در سایه این درخت قرار دارد و زائران از آن‌جا دیدن می‌کنند.

از آن‌جا که موضوعات مربوط به مصر، گسترده است، مطالب دیگر از جمله مسایل معاصر مصر در بخش بعدی این مقاله خواهد آمد. ان شاء الله

منابع و مآخذ

- ۱- برندا، اسمیت، مصر باستان، ترجمه: آزیتا یاسائی، انتشارات ققنوس، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۸۴.
  - ۲- تکیه‌ای، مهدی، مصر، مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۴.
  - ۳- حسینیان، میرمسعود، نگاهی کوتاه به مصر و دیدنی‌های زیارتی و سیاحتی آن، انتشارات کتاب نیستان، تهران، ۱۳۸۱.
  - ۴- خسروشاهی، سید هادی و دیگران، اهل البيت في مصر، الهدف للإعلام و النشر، قاهره، چاپ اول، ۱۴۲۲.
  - ۵- روزنامه الاحرار، مورخ ۱۳۸۰/۱/۳.
  - ۶- فلاح‌زاده، محمدهادی، جمهوری عربی مصر، انتشارات مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۳.
  - ۷- ماجدی، خزعل، الدین المصري، دار الشروق، عمان، چاپ اول، ۱۹۹۹ م.
- 8- <http://fa.wikipedia.org>.
- 9- <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/eg.html>.

